

ONDOKUZ MAYIS
ÜNİVERSİTESİ
İLÂHİYAT FAKÜLTESİ

SAMSUN
İLİM YAYMA VE EĞİTİM
VAKFI

HADİS'İN DÜNÜ- BUGÜNÜ VE GELECEĞİ SEMPOZYUMU

(14-15 EKİM 1993)

SAMSUN
1993

GÜNÜMÜZDE HADİSLERİN DEĞERLENDİRİLMESİNDE GÖZ ÖNÜNE ALIN- MASI GEREKEN BAZI HUSUSLAR VE HADİSİN GELECEĞİ İLE İLGİLİ BAZI DÜŞÜNCELER

Yard. Doç. Dr. Ali Osman Ateş

Günümüzde hadislerin değerlendirilmesinde dikkate alınması gereken bazı hususlar vardır. Bunları bazı başlıklar altında ifade etmek istiyoruz.

a) Bütünlük Problemi.

Bir konudaki hadislerin bütün halinde ele alınıp değerlendirilmemesi, mühim bir eksiklik olarak karşımıza çıkmaktadır. Kısaca ifade etmek gerekirse, Kur'ân-ı Kerim'in anlaşılabilmesi için onun bir bütün halinde ele alınması nasıl gerekliyse, doğru anlaşılabilmeleri için aynı konudaki hadislerin de bir bütün halinde değerlendirilip, bundan sonra bir takım sonuçlara gidilmesi elzemdir. Bu yola gidilmemesi, hadis ilimlerinde yeterli bilgi ve kültüre sahip olmayan, ancak hadis sahasına ilgi duyan bazı münevver çevrelerde ya da halk kesimlerimizde sıkıntıya sebep olmaktadır.

Günümüzde, bu sahanın mütehasıslarının yararlanabileceği seviyede hadis kültürüne ait tüm kitapların tercüme edilerek piyasaya sürülmesi faaliyetleri görülmektedir. Halk, bunları bir dua ya da ilmihâl kitabı alır gibi temin ederek evine götürmekte, okumakta ve sahanın uzmanı âlimlerin meşgul olması gereken meselelerin içine dalmaktadır. Bunun sonucu olarak ihtilâflar çoğalmakta, halk yanlış bilgilere sahip olmakta, bağlı olduğu itikâdî ve amelî mezhebinin görüşüne aykırı olduğu halde bunları uygulamaya çalışmaktadır. Bazan da, İslam alimlerince bir başka âyet ya da hadisle mensuh olduğu bildirilmiş hususlar, bu konularda bilgisi olmayan kimseler tarafından yaşayan bir sünnet haline sokulmaktadır. Bunlardan daha tehlikelisi de, hiçbir plan ve hedef gözetmeden, şerh ve yorum yapılmadan sırf Arapça bilgisine dayanarak tercüme edilip piyasaya sürülen bu kitaplardan Hz. Peygamber'in ismetine aykırı, Kur'ân'ın aleyhine bir takım rivâyetleri okuyan kimselerimizin inançlarının sarsılmakta oluşudur. Bu tür kimselerin maalesef inanç buhranına düştükleri gözlenmektedir. Tabii, sahaya ömür vakfetmiş ilim adamlarımızın yapmış oldukları kıymetli çalışmaları, karşılaşılan problemleri çözmede son derece faydalı bulduğumuzu arzetmek durumundayız.

Kur'ân'ın ve Hz. Peygamber'in aleyhine, yazıp çizerek İslam'ı yıkmayı hedef edinmiş Oryantalistlerin ve onların yerli uzantısı bazı kimselerin eserlerinin de, insanımızı inanç buhranına düşürme konusunda tesirleri maalesef gözardı edilemeyecek seviyededir. Bunların çoğu hadis kitaplarının tercümelerine atıflarla yazılmış, konuyu bir bütünlük içinde, objektif olarak ele almaktan uzak, derin bir tedkîkten mahrum, ideoloji kokan, sathi görüşlerle yazılmış kitapları, orta okul sıralarında okuyan çocuklarımızın ellerinde dolaşmaktadır. Aslında sahanın mütehasası ilim adamları nezdinde muamma olan, problem arzeden pek önemli bir konu yoktur. Bunların gerekli açıklamaları, yorumları vaktiyle yapılmıştır, halen de ilim adamlarımız tarafından yapılmaya devam edilmektedir. Ancak Oryantalistler ve bunların yerli uzantısı olan kimseler tarafgir davranmakta, rivayetleri değerlendiren seçmeci davranmakta, ilmi tarafsızlıktan ayrılarak tabir câizse keseri kendi taraflarına yontmaktadırlar. Bunların eserleri incelendiği zaman görülen husus, kendi görüşlerini destekler mâhiyette olan her rivayet ilmidir, ancak karşı tarafı destekleyen her rivâyet ve delil, daha güçlü ve sağlam olsa bile ilmî değeri hâiz değildir.

Aslında, İslam alimlerinin hadisleri bir bütün olarak ele alma, değerlendirme ve ona göre sonuca ulaşma meselesinin hemen ilk devirde ele aldıkları, bunu metodlaştıran kitapları, gelecek nesillere aktardıkları bir gerçektir. Onların yazdıkları eserlerden bunu anlamakta ve kendilerine karşı minnet ve şükran duyguları ile dolmaktayız. Haddizatında ictihad yapan, fetva veren, halka dini bilgiler öğreten her alimin bu yola başvurduğu, halen de başvurması gerektiği açık bir husustur. Hadisleri şerh sahasında eser vermiş alimlerimizin, bir taraftan hadislerin sened ve metinlerini açıklarken, bir taraftan da o konuyla ilgili olup kendilerince malum olan diğer rivâyetleri, bunların kimler tarafından nakledildiklerini ve hangi kitaplarda bulduklarını belirtmeleri, geçmişte âlimlerimizin bütünlük meselesine yer verdiklerini gösteren mühim bir delildir. Günümüzde de, Oryantalistler ve yerli uzantıları tarafından topluma, onların inançları sarsıcı mahiyette bir problem olarak empoze edilen meseleleri çözmek, onların niyetlerini kursaklarında bırakmak için başvurulacak yol, yine bu olmalıdır. Çünkü bir konudaki hadisleri topluca ele almak, senedlerini ve metinlerini değerlendirmek, sahihihi, zayıfını, uydurmasını ayırd edebilmemize, nasihini mensuhunu belirleyebilmemize, bu rivayetler arasındaki ihtilafları giderebilmemize imkân tanıyacaktır.

İ. Goldziher'den bu tarafa, hadis sahasında az veya çok kalem oynatmış, hadisleri kendi görüşleri istikametinde kullanmış yerli yabancı bir takım kimseler mevcut olmuştur. Bunların hepsini saymak konumuzun

dışındadır. Biz, hadisleri bir konu bütünlüğü içinde ele almayarak, bunları dünyaya ve İslâm toplumuna Hz. Peygamber'in ismetine yönelik bir problem olarak takdim eden L. Caetani, Fr. Buhl, E. Dermenghem, Maurice Gaudefroy-Demombynes, Maxime Rodinson, M. J. Kister gibi bazı isimlerden söz etmek istiyoruz. Yukarda sıraladığımız isimlerin sonuncu sırasında yer alan M. J. Kister, *Studies in Jahilivya and Early Islam* adlı çalışmasında Oryantalistlerin yukarda saydığımız özelliklerinin en belirgin örneklerinden birisini vermiştir.¹ Kister, bu eserinde *A Bag of Meat* (Bir Çıkmın Et) başlığıyla bir bölüm açmış, burada İslâmî kaynaklardaki bazı hadislere ve diğer bazı asılsız rivayetlere dayanarak Hz. Peygamber'in putlara kurban kestiğini ispatlamaya çalışmıştır. M. J. Kister'in delil olarak aldığı rivayetler arasında el-Buhârî'nin naklettiği iki hadis de vardır. Bu hadislerden ilkinde nakledildiğine göre, Hz. Peygamber İslam gelmeden önce Beldah'ın aşağısında Zeyd b. Amr ile karşılaşmış ve onu içinde et bulunan bir sofraya davet etmiştir. Zeyd b. Amr da yemekten kaçınarak, **"Ben sizin dikili taşlarınız üzerine kestiğiniz şeylerden ve kesilirken üzerine Allah'ın adı anılmayan etlerden yemem"** demiştir.² Bu konudaki diğer hadiste bildirildiğine göre ise, Hz. Peygamber henüz kendisine vahiy gelmeden önce, Beldah'ın aşağısında Zeyd b. Amr ile karşılaştı. Bu sırada Hz. Peygamber'e sofraya takdim edildi. Hz. Peygamber de bundan yemeyi reddederek (Zeyd b. Amr'a ikram etti.) O da : **"Ben sizin dikili taşlarınıza kestiğiniz şeylerden yemem, ancak üzerine Allah'ın adını andığınız etlerden yerim"** dedi.³

Bu iki rivâyet bir bütün halinde incelendiğinde konu aydınlatıldığı halde, M. J. Kister kasden bu yola gitmeyerek, Hz. Peygamber'in putlara kurban kestiğini ileri sürmeye devam etmiştir. Tek başına ele alındıklarında bu rivayetlerin olayın bütününe yansıtmadığını, bunların topluca ele alınarak değerlendirilmesi gerektiğini göz ardı etmiştir. Halbuki el-Buhari'nin son rivayetinden de anlaşılacağı gibi, kendisine sofraya takdim edilen Hz. Peygamber'dir ve sofrayı getirenler de orada bulunan Mekke'li müşriklerdir. Dolayısıyla Zeyd b. Amr'ın, **"Ben sizin dikili taşlarınıza kestiğiniz şeyleri yemem"** hitabının Hz. Peygamber'e yönelik olması söz konusu değildir. M.J. Kister, hadis alimlerimizin bu konuda ortaya koydukları çok güzel açıklama ve yorumları da görmezlikten gelmiştir.⁴ Kister'in, Hz. Peygamber'in putlara kurban kestiğini ispatlamaya (!) yönelik çabaları makalesi boyunca devam edip gitmektedir.⁵

Oryantalistlerin yerli takipçilerinden olan İlhan Arsel, Turan Dursun ve benzeri kimselerin yazdıklarında da aynı hususlar gözlenmektedir.

İlhan Arsel, yazdığı Şeriat ve Kadın ⁶ adlı kitabında kadınlarla ilgili rivayetleri konu bütünlüğü içinde ele almaksızın okuyucularının inançlarını tahrib edici mahiyette sıralamakta, bunu sağlamak için de tercüme eserlerden aldığı İsrâiliyât türü haberleri, uydurma rivayetleri hadis diye sunmaktadır. Arsel'in, geçmişte yaşayan bazı İslâm âlimlerini çağlarının görüşlerini yansıtan, ancak artık günümüzde geçerliliği olmayan bazı fikirlerini de okuyucusuna sanki bunlar Kur'ân ve Hadis'ten kaynaklanıyormuş gibi bir tutum içinde takdim ettiği görülmektedir. Aynı hususlar, İslam'ı topluma bir tabu olarak sunmak isteyen, kendisinin yazdıklarıyla 1400 küsur yıldan beri insanlığa yol gösteren İslâm'ın ortadan kalkacağını zanneden Turan Dursun'un kitaplarında da görülmektedir.⁷ Kendisinin Arapça, Tefsir, Hadis, Fıkıh vs. bildiğini söyleyen Turan Dursun'un kitaplarını yazarken nedense hadislerin Türkçe tercümelerine başvurduğu ve Hadis Usûlü ilminin verilerine aykırı davrandığı, hadisleri konu bütünlüğü içinde ele almaya yanaşmadığı ortaya çıkmaktadır. Tuhan Dursun, râvîlerin de, insan olmaları açısından sadece görüp şahid olabildikleri, duyabildikleri kadarını naklettiklerini, dolayısıyla doğru bir karara varabilmek için bir konudaki tüm rivâyetlerin gözden geçirilmesi gerektiğini kavrayamamıştır. Yine o, hadis metinlerinin bazan pek kısa ve kapalı olduğunu, delil diye sunduğu rivâyetlerin içine İslâmî olmayan unsurların karışmış olabileceğini her nasılsa bilmemezlikten gelebilmiştir. **"Hadislerde yalan var, hadislere yalan karıştırılmış, bunlara güvenilemez"** diye yazılar yazarak Hz. Peygamber'in Sünneti'ne şüphe sokmaya çalışan Turan Dursun'un, kendi kitaplarının, makalelerinin ne kadarıyla kendisine ait olarak kalabileceğini ileriki nesiller elbette görüp anlama şansına sahip olacaklar.

Turan Dursun'un Rukye ve Tedavi konusunda Hz. Peygamber'le ilgili bazı iddiaları, onun yukarda kaydetmeye çalıştığımız tutumuna güzel bir örnektir. T. Dursun, Hz. Peygamber'in, zehirli hayvan sokması göz ağrısı, nemle, kılıç yarası, göz değmesi vakalarında tükürüklü-tükürüksüz okuma-üfleme yöntemine başvurduğunu iddia etmektedir.⁸ T. Dursun, Hz. Peygamber'in Şifâ b. Abdillah'tan, hanımı Hafsa'ya (ra) yazı yazmayı öğrettiği gibi, nemle hastalığın rukyesini de öğretmesini istemesini,⁹ yine Hz. Peygamber'in Hayber savaşında bacağından kılıçla yaralanan Seleme b. Ekyâ'ı üç kez nefes ettiğinden bahseden hadisleri,¹⁰ Hz. Peygamber'in, Hayber savaşında Hz. Ali'nin ağrıyan gözüne tükürerek onu iyileştirmesini anlatan hadisleri ¹¹ bu iddialarına delil olarak gösteriyor. Bu konularda sadece T. Dursun'un kaydettiği bu hadislere dayanılarak hüküm verilemeyeceği, ilgili bütün nakillerin bir arada değerlendirilmesi

gerektiğini açıktır. Gerçekte rukye, bünyesinde tıbbî tedâviyi de bulundurmakta ve bu işi ashabtan uzmanlaşmış kimseler yapmaktaydı.¹² Yine Hz. Peygamber'in kılıç yaralarını dağıtıp pansuman ettirdiğinden bahseden rivayetler de vardır. Sa'd b. Mu'az ve Ubey b. Ka'bla ilgili olanlar bunlardandır.¹³ Bu sebeble hiçbir İslâm alimi kılıç yarasını, sadece okuyup-üfleme ile tedaviye cevaz vermemiştir. Hz. Peygamber'in, Hz. Ali'nin gözüne tükürerek iyileştirdiğinden bahseden hadisler de çok kapalı ve kısadır. Hadisin râvisi Selh b. Sa'd (ra), olay esnasında 12 yaşında bir çocuktu.¹⁴ Bu açıdan Hz. Ali'ye başka herhangi bir tedavi uygulanıp uygulanmadığını bilemiyoruz. Hz. Aliden de bu konuda her hangi bir haber nakledilmemiştir. Bu sebeple, T. Dursun'a bu iddialarında hak vermek mümkün görünmemektedir. Bunlardan başka, T. Dursun, "Cin Çıkarma" ile ilgili iddialarında da¹⁵ zayıf ya da asılsız rivâyetlere dayanarak Hz. Peygamber'e ve ashâba hücumlarda bulunmuştur.¹⁶ Onun bu iddiaların da ilmî bir yönünün olmadığı, ideolojik maksatla hareket ettiği açıktır.

b) Yabancı Tesir

Kur'ân-ı Kerim'de Allah'ın (CC) güzel bir örnek olarak gösterdiği Hz. Peygamber'in¹⁷ davranışlarını ve sözlerini yabancı tesirlerden arınmış olarak, aslî şekliyle öğrenmek istemesi, her müslümanın en tabii hakkıdır. Geçmişte, Kur'ân-ı Kerim'i tefsir etmek maksadıyla yabancı menşeli bir takım rivâyetlerin İslâm kültürüne aktarıldığı, Tefsir kitaplarının bunlarla doldurulduğu ilim adamlarının tesbit ettiği bir husustur. İsrâiliyât olarak nitelendirilen bu tür rivâyetleri İslâm kültürüne aktaran iyi yada kötü niyetli bir takım kimselerin, bu faaliyetlerini hadis sahasına da kaydırmamaları için herhangi bir sebep yoktur. Nitekim İslâm alimleri, Yahudilik'ten, Hristiyanlık'tan, Maniheizm'den, Şamanizm'den ve Câhiliyye kültüründen alınarak hadis altında İslâm'a sokulmak istenen bir yığın uydurma rivayetle uğraşmak zorunda kalmışlar ve bununla ilgili eserler vermişlerdir. Yabancı kültürlerden hadis adı altında İslâm'a aktarılmak istenilen bu tür rivâyetlerin, Hz. Peygamber'in sünnetini tahrîf ve dejenere etmeye yönelik sinsi faaliyetleri de ihtivâ ettiği açıktır. Geçmişte son derece zararlı olan bu tür rivâyetler, günümüzde de problem oluşturmaya devam etmektedir. Oryantalistler ve onların yerli takipçileri tarafından topluma, onların inançlarını sarsıcı bir problem olarak sunulan bu tür rivâyetlerin çoğunun, yabancı kültürlerden aktarılarak İslâm'a sokulmak istenilen rivâyetler olduğu anlaşılmaktadır. Bu tür rivâyetlerin, Yahudilik, Hristiyanlık, Hind-Orta Asya kökenli din ve kültürler ile Cahiliye dönemi kültürüyle ilişkisi olduğu sahanın mütehassısları tarafından

dile getirilmektedir. Bunların büyük çoğunluğunun İslâmi menşeli olmadığı, uydurma ya da çok zayıf olduğu İslâm âlimleri tarafından kabul edilmekle beraber, Kütüb-ü Sitte içerisinde yer alan bazı hadislerin de İsrâiliyât türünden haberler olarak nitelendirilmesi, Sahanın mütehassısı ilim adamları arasında tartışmalara yol açmıştır. Bunda Kütüb-ü Sitte içerisinde, özellikle Sahîhayn'da bu tür rivâyetlerin bulunmayacağı, İslâm âlimlerinin bunların sıhhatinde ittifak etmeleri sebebiyle, bunların sıhhati hakkında tereddüd ve şüpheyeye mahal olmadığı görüşü rol oynamaktadır. Bir kısım âlimler, Sahîhayn'da mevcut hadisler üzerinde şüphe meydana getirmenin zararlı olacağını ifade ederken, bazı ilim adamları da, Sahîhayn'daki hadislerin sıhhati konusunda İslâm âlimlerinin ittifak etmeleri sebebiyle, bunlardaki hadislerden bazılarının zayıf saymanın bid'at olacağını belirtmişlerdir. Aksi kanatte olan araştırmacılar ise, bid'at diye, dinde sonradan ortaya konulan şeylere denildiğini dikkate alarak, İslâm âlimleri arasında Sahîhayn ya da Kütüb-ü Sitte hakkındaki kanaat ve görüş birliğinin de Hz. Peygamber'den en az üç asır sonra meydana geldiğinin göz önüne alınmasını, Sahihayn ya da Kütüb-ü Sitte te'lif edilmeden önce dinin ikinci kaynağı olan Sünnet'e dair bilgilerin, yani hadislerin nasıl elde edildiğinin düşünülmesini istemektedirler. Biz burada bu konudaki tartışmalara girmek durumunda değiliz. Fakat Kütüb-ü Sitte içerisinde yer alan ve yabancı menşeli rivâyetler olarak gösterildikleri için tartışmalara sebep olan bazı hadislere örnekler vermek istiyoruz.

Aşağıda kaydettiğimiz hadislerden ilk grupta yer alanların Yahudi menşeli oldukları, Tevrât'tan İslâm kültürüne hadis şeklinde aktarıldıkları öne sürülmektedir. Bunlardan birisi Ebu Hureyreden (ra) nakledilen ve el-Buhârî, Müslim ile Ahmed b. Hanbel'in eserlerinde yer alan, "**Havvâ (anamız) olmayaydı kadın cinsi ebediyyen kocasına ihânet etmezdi**" hadisidir.¹⁸ İlhan Arsel'in, bu rivayeti görüşlerini desteklemek amacıyla, kitabında durmadan tekrarlayıp durduğu görülmektedir.¹⁹ Kur'ân'daki âyetlerin incelenmesinden, Cennet'e yasak meyveden ilk defa Hz. Havva'nın yemediği anlaşılmaktadır. Tevrât'ta ise, şeytanın (yılanın) aldatması sonucu yasak meyveden ilk defa Hz. Havvâ'nın yediği, sonra Hz. Âdem'e de yedirdiği anlatılmaktadır.²⁰

Bu konuda öne sürülen bir diğer örnek, Ebû Hureyne'nin (ra) Hz. Peygamber'den naklettiği, "**Kadının, kaburga kemiğinden yaratıldığına**" dair hadislerdir.²¹ İ. Mâce'nin, İmâm eş-Şâfi'nin aynı mahiyette bir sözünü naklettiği görülmektedir: "**Allah C.C., Hz. Adem'i yarattığı zaman, Havvâ onun kısa kaburga kemiğinden yaratılmıştır.**"²²

Tevrât'ta ise bu konuda şöyle denilmektedir: "Ve Rab Allah adamın üzerine derin bir uyku getirdi ve o uyudu, ve onun kaburga kemiklerinden birini aldı ve yerini etle kapladı. Ve Rab Allah adamdan aldığı kaburga kemiğinden bir kadın yaptı ve onu adama getirdi..."²³

Yahudi kültüründen İslam'a geçtiği ileri sürülen rivâyetler arasında Hz. İbrahim'in üç yerde yalan söylediğinden bahseden hadislerde bulunmaktadır. Bunlar da Ebu Hureyre'den (ra) nakledilmişlerdir.²⁴ Oryantalistlerin yerli takipçilerinden Turan Dursun bu rivâyetleri delil göstererek, Hz. İbrâhim'e ve müslümanlara hücum etmiştir.²⁵ Hz. İbrahim'in, Firavun'un adamlarına, karısı Sâre için "**Kız kardeşimdir**" şeklinde yalan söylediğinden bahseden yukarıdaki rivâyetler, Tevrât'ın bu konudaki nakliyle uygunluk arz etmektedir: "**Ve vâki oldu ki, Mısır'a girmesi yaklaştığı zaman, karısı Saray'a dedi: İşte, biliyorum ki, sen görünüşü güzel bir kadınsın, ve olur ki Mısırlılar seni görünce, bu onun karısıdır derler ve beni öldürürler fakat seni sağ bırakırlar. Senin yüzünden bana karşı iyi davranılsın ve senin sebebinle canım yaşasın diye, onun kızkardeşiyim de...**"²⁶

Yine Ebû Hureyre'den (ra) nakledilen Fırat, Nil, Seyhan ve Ceyhan ırmaklarını Cennet'ten çıktığına dair hadisler²⁷ de İsrâiliyyât kökenli rivâyetler olarak nitelendirilmektedir. Hz. Peygamber'in Mîrâc'a çıktığından bahseden ve Enes b. Mâlik'ten (ra) nakledilen hadislerde de Nil ile Fırat'ın Sidre'nin dibinden çıktığı anlatılmaktadır.²⁸ Tevrât'ta ise bu konuda şöyle bir kayıt bulunmaktadır: "**Ve Rab Allah, doğuya doğru Adem'de bir bahçe dikti ve yaptığı adamı oraya koydu. Ve Rab Allah, görünüşü güzel ve yenilmesi iyi oyan her ağacı ve bahçenin ortasında hayat ağacını ve iyilik ve kötülüğü bilme ağacını yerden bitirdi. Ve bahçeyi sulamak için Aden'den bir ırmak çıktı ve oradan bölündü. Ve dört kol oldu. Birinin adı Pışon'dur, kendisinde altın olan bütün Havila diyarını kuşatır... Ve ikinci ırmağın adı Gihon'dur, bütün kuş ilini kuşatan odur. Ve üçüncü ırmağın adı Dicle'dir. Aşur'un önünden akan odur. Ve dördünü ırmak Fırat'tır.**"²⁹

Yukardaki satırlardan Yahudi kültüründe, Hz. Âdem ve Hava'nın yılanın aldatması sonucu kovuldukları Cennet'in yeryüzünde, Aden'de olduğuna ve buradan adı geçen dört nehrin çıktığına dair bir inanış olduğu anlaşılmaktadır. İslâm kültüründe ise, Hz. Âdem ve Havvâ'nın kovuldukları cennet'in dünyadan ayrı, göklerden de ötede bir yerde olduğu inancı vardır. Bunda Kur'ân'ın, Hz. Âdem ve Havvâ'nın Cennet'ten yeryüzüne

indirilmelerinden (هبط) bahsetmesinin³⁰ rolü vardır. Bu sebeple yukardaki hadislerde, göklerden de ötede olan Cennet'teñ, yeryüzünde akmakta olan Dicle, Fırat, Seyhan ve Ceyhan nehirlerinin çıktığının söylenmesi bir problem arz etmektedir. Bunun mecâzi bir ifade olduğu, bu nehirlerin yeryüzüne bolluk ve bereket getirmelerinin kastedildiği şeklindeki açıklamalar ise tatmin edici olmaktan uzaktır. Yahudilik'te ise, bu konuda bir sıkıntı olmadığı anlaşılmaktadır. Çünkü onlara göre Hz. Âdem'in kovulduğu Cennet (Aden Bahçesi) zaten yeryüzünde bulunmaktaydı, adı geçen dört nehir de buradan çıkarılmıştı.

Şimdi de Hristiyânlık'tan geçtiği ileri sürülen bazı hadislerden bahsetmek istiyoruz. Bunlardan ilki, Kıyâmet'in büyük alâmetlerinden olarak Hz. İsâ'nın gökten ineceğinden bahseden hadislerdir. Aralarında İbn Kesîr, el-Âlûsî'nin de bulunduğu bir kısım âlimler, Hz. İsâ'nın ineceğinden bahseden hadislerin manevi mütevatir derecesinde olduğu görüşündedirler. Muhammed Enverşâh el-Keşmiri bu konuda bir eser te'lif etmiştir.³¹ M. Enverşâh el-Keşmirî'nin et-Tasrîh adlı eserinde bir araya getirdiği bu hadisler Ebû Hureyre, Câbir b. Abdillâh b. Amr, Huzeyfe b. Esîd el-Yemani vb. Sahâbilerden nakledilmiş,³² el-Buhârî, Müslim, Ebu Davud Tirmizi ve İbn Mâce gibi hadis âlimleri tarafından kaydedilmiştir.³³

Bir kısım âlimler ise, bu gibi rivâyetlerin Hristiyân kültürünün izlerini taşıyan "Mesihîyyât" türü nakiller olduğunu söylemişlerdir.³⁴ Kur'ân'daki, Hz. İsâ ile ilgili âyetlerden,³⁵ Kıyâmet'in büyük alâmetlerinden olarak onun tekrar yeryüzüne indirileceği sonucuna varmanın mümkün olmadığını belirten bir kısım ilim adamları da, "Hadislerde söz konusu edilen, Hz. İsâ'nın Kıyâmet Günü'nden önce döneceğine dair hükümlerin varlığı, müfessirleri ayetlerde geçen kelimelerin zâhir anlamları dışında yorum (te'vil) yoluna gitmek ve âyetleri hadislerdeki görüşler yönünde açıklamak zorunda bırakmıştır"³⁶ demektedirler. Mahmûd Şeltût da, Hz. İsâ'nın ineceğine dair haberlerin tatminkâr olmadığını belirterek, bu konuyu inkâr eden kimsenin imanına herhangi bir zarar gelmeyeceğine dair fetvâ vermiştir.³⁷

Mesihîyyât türünden olduğu ileri sürülen rivâyetlerden birisi de, "Ta'nûş-Şeytân" diye meşhur olan hadislerdir. Yine Ebû Hureyreden (ra) nakledilen bu hadislerde, Hz. İsâ ile annesi Hz. Meryem hariç, dünyaya geldikleri zaman insanların hepsine şeytanın dokunduğundan bahsedilmektedir.³⁸ Bu hadislerden Müslim tarafından kaydedilene şöyledir: "Ebu Hureyre'den, Rasûlullah (sav) şöyle buyurdu: "Dünyaya getirilen hiçbir

çocuk yoktur ki, Şeytan onu dürtüklemiş olmasın., Çocuğun annesinden doğduğu anda feryâd ederek ağlaması, işte bu şeytanın dürtmesinden dolaydır. Bundan Meryem oğlu İsa ile annesi müstesnâdır."³⁹ Bir kısım âlimler bu hadisin sahih olmasının mümkün olmadığını, bunların Hristiyanlık kokusu taşıyan rivayetler olduğunu, dünyaya gelen çocuğun ağlamasının da şeytanın dürtmesiyle bir ilgisi olmadığını, aksine bunun Allah'ın bir lütfu olduğunu, çünkü tıb otoritelerinin, bunun çocuğun nefes almaya başlamasıyla ilgili olduğunu kaydettiklerini belirtmişlerdir.⁴⁰

Bu konuda verilecek diğer bir misâl ise, "Cessâse" hadisidir. Bu hadis Hz. Peygamber tarafından daha önceleri hristiyan bir rahib olan ve hicrî dokuzuncu yılda müslüman olan Temîm ed-Dârî'den nakledilmiştir.⁴¹ Bu hadiste anlatıldığına göre, Temîm ed-Dârî, müslüman olmadan önce yanında otuz kişiyle beraber denize açılmış, fakat bir müddet sonra bir adaya sığınmak zorunda kalmışlar. Derken kendilerini, gövdesi çok kılı bir canlı (Cessâne) karşılaşmış ve onları bir "Hristiyan manastırında " elleri, ayakları bağlı olarak hapsedilmiş olan Deccâl ile görüştürmüştür. Deccâl onlara çeşitli sorular sorduktan sonra, Hz. Peygamber'in gönderilip gönderilmediğini öğrenmek istemiş. Sonuç olarak kendisinin Mesîh-Deccâl olduğunu ve çıkması için izin verilecek günlerin yaklaştığını belirtmiş. İzin verilince yeryüzünün her tarafını dolaşacağını, fakat Mekke ile Medine'ye giremeyeceğini ifade etmiş. Hz. Peygamber, bu olayı anlattıktan sonra, "Temim" in bu sözü hoşuma gitti. Çünkü o, benim sizlere Deccâl, Medine ve Mekke hakkında anlattıklarımaya uygun düşmüştür. Haberinizi olsun ki, o Şam denizinde, yahut Yemen denizindedir. Hayır o muhakkak doğu tarafındadır" buyurarak eliyle doğu tarafa işaret etmiştir.⁴² Hadiste, metin açısından bir takım problemler bulunmaktadır. bunu göz önüne alan bazı ilim adamları bu hadislerin sahih olmadığını söylemişler, bunların râvîsi Temim ed-Dârî'nin daha önceleri hristiyan bir kimse olmasını da dikkate alarak, bu rivâyetlerin de "Mesîhiyyât" cinsinden olup, Hristiyan kültüründen İslâm'a aktarıldığını ifade etmişlerdir.⁴³ "Cessâse" hadisinde , Deccâlla ilgili olarak kaydedilen hususların sadece hristiyan kültüründen aktarıldığına dair görüş eksik olmalıdır. Çünkü diğer İran mitolojisinde böyle bir olaydan söz edilmektedir. Buna göre Dahhâkı esir eden Feridun, onu İran dağlarının en yükseği olan Demavend dağlarına hapsedmiş. Dahhâk hala orada zincirlere bağlı olarak hayatta imiş. Sihirbazlar oraya giderek, kendisinden sihir öğreniyorlarmış. Halkın avâm tabakası, ilerde ortaya çıkıp, yeryüzünü istilâ edeceği Hz. Peygamber tarafından bildirilen ve kendisine uymaktan

sakındırılan Deccâl'in bu Dahhâk olduğuna inandıkları kaydedilmektedir.⁴⁴

Burada, Hind-Orta Asya kültüründen, o bölgede yayılmış olan Maniheizm ve Şamanizm gibi bir takım bâtil dinlerden İslâm kültürüne geçen bazı unsurların mevcut olabileceğini de kaydetmek durumundayız. Hadis âlimlerinin küçümsenemeyecek bir miktarının Orta Asya bölgesinde yetiştikleri bilinen bir husustur. Önceki din ve kültürlerine dair bir takım hususları İslâm'a sokmaya uğraşanların sadece Araplar Yahudiler ve Hristiyanlar olmadığı, İslâm dairesi içine girmiş Türkler, Hindliler gibi bir takım milletlerin içerisinde de bu yola başvuranlar olabileceği gözden uzak tutulmamalıdır. Bu konuya bir misâl olmak üzere Altaylılar ve diğer Şamanist Türklerin öldükten sonra iyi ruhların çoğunlukla kuş şekline girdiklerine dair bir inançları olduğunu kaydetmek durumundayız.⁴⁵ Câhiliyye Araplarında da, ölen bir insanın ruhunun kuşa dönüştüğüne inanılır ve bu kuşa Hâme kuşu denilirdi.⁴⁶ Hadislerde bu câhiliyye inancı reddedilmiştir.⁴⁷ Ancak bir kısım hadislerde de, şehidler hakkında nâzil olan Âl-i İmrân 169-170. âyetlerinin tefsiriyle ilgili olarak Hz. Peygamber'in, "Şehidlerin ruhlarının bir takım yeşil kuşların içinde (veya yeşil kuşlar gibi) olduğunu, onlar için Arş'da asılmış birçok kandiller mevcut olup cennet'te diledikleri yere uçarak sonra bu kandillere girdiklerini" bildirdiği nakledilmektedir.⁴⁸ Cenâb-ı Hak insanı en güzel bir sûrette, en güzel bir vücut yapısında yaratmıştır. Bu açıdan, insanın sahip olduğu beden yapısı, yeryüzünde mevcut tüm canlılardan daha güzel ve daha mükemmeldir. İnsan, Allah'ın yeryüzündeki halifesidir.⁵⁰ Bu yüzden kuşların ya da diğer canlıların insana bir üstünlüğü söz konusu değildir; aksine tüm canlılar onun tasarrufuna verilmiştir. Bu hususlar dikkate alındığında, şehidlerin veya diğer insanların vefat ettiklerinde ruhlarının, dünyadayken kendisinden daha alt seviyede olan kuşlar vb. varlıkların şekline gireceğini kabul etmek pek uygun düşmüyor. Onu en güzel bir surette yaratan Cenâb-ı Hakk'ın, halifesi kıldığı bu kıymetli varlığı ölümünden sonra da beden ve ruh açısından en güzel bir surette yaratacağına hiç şüphe yoktur. Tenâsüh inancını İslâm'la bağdaştırma gayretlerinin görüldüğü günümüzde, bu fikri çağrıştırdığı imajını veren yukardaki rivâyetlerin âlimlerimiz tarafından değerlendirilmesinin yerinde olacağı kanaatindeyiz.

Konumuzla ilgili olarak cahiliyye kültürüne ait bazı hususların da "hadis" ismi altında meşrulaştırılmak istendiğini görmekteyiz. Bunların pek çoğunun geçmişte hadis âlimlerimiz tarafından tesbit edilip, mevzuât

kitaplarında toplandığını bilmekteyiz. Burada mühim olan husus, bu ayıklama işleminin tam mânasıyla başarılıp başarılmadığıdır. Günümüzde, metinleri açısından problemler gibi görünen bazı hadisler değerlendirilirken, bunlarda Câhiliyye kültüründen aktarılmış bazı unsurların mevcut olabileceğine dair bir fikri eğilim mevcuttur. Bu konuda bir misal vermek gerekirse, Hz. Peygamber, bir Câhiliyye inancını yok etmek maksadıyla, "**(İslâm'da) Ğûl yoktur.**"⁵¹ buyurmuştur. Ancak yine Hz. Peygamber'den buna aykırı olarak bir hadis daha nakledilmektedir. Buna göre, Ebu Eyyûb el-Ensârî'nin bir miktar hurması vardı. Buraya bir hortlak (ğûl) gelerek bur hurmalardan çalıyordu. Ebû Eyyûb durumu Hz. Peygamber'e şikayet etti., Hz. Peygamber de, "**Git, gördüğün zaman ona, 'Bismillâh, Hz. Peygamber'e boyun eğ'** demesini emretti. Daha sonra Ebû Eyyûb hortlağı yakaladı. Hortlak bir daha gelmeyeceğine yemin edince onu serbest bıraktı, bu durum üç defa tekrar etti. Sonuncusunda, Ebû Eyyûb (ra) hortlağa, "**Seni Rasûlullah'a götürmeden bırakmam**" deyince, hortlak, "**Ben sana bir şey söyleyeceğim, Âyetü'l-Kürsî'yi evinde oku! Sana ne şeytan ne de başkası yaklaşamaz**" dedi. Ebû Eyyûb Hz. Peygamber'e geldiğinde O (Sav): "**Esirin ne yaptı?**" diye sordu. Ebu Eyyub de hortlağın söylediğini nakledince Rasûlullah (Sav): "**Doğru söyledi, fakat kendisi yalancısıdır**" buyurdu.⁵² Benzer bir olay Ebû Hüreyre'nin başından geçmiş gibi de nakledilmektedir.⁵³ Hz. Peygamber'in "**Ğûl yoktur**" şeklindeki sözlerine aykırı olarak nakledilen bu son rivâyetlerin Âyetü'l-Kürsî'nin faziletini belirtmek maksadıyla ortaya atılmış olduğu kanaati uyanmaktadır.

Yine Câhiliyye döneminde Arapların, yılanları cin sandıkları, yılanlarla cinler arasında ilgi kurdukları bilinmektedir.⁵⁴ Diğer taraftan, Câhiliyye kültüründe yer alan yılanların cin olduğuna dair inancın daha sonraları hadis şeklinde sokulmak istenildiği görülmektedir. Nitekim Demîrî'nin İbn Ebi'd-Dünyâ'dan naklettiğine göre, Ebu'd-Derdâ (ra), Hz. Peygamber'in, "**Allah cinleri üç sınıf olarak yaratmıştır. Onların bir sınıfı yılanlar, akrepler ve yeryüzünün haşereleridir. Diğer sınıfı havadaki rüzgârdır. Öteki sınıfı ise, kendilerine hesap ve ceza terettüb edenlerdir.**"⁵⁵ buyurduğunu rivâyet etmiştir. Câhiliyye dönemi araplarının "**Beyaz yılan ve Şeytâna**" el-Cân (الجان) dedikleri doğrudur.⁵⁶ Ancak İslâm inancına göre, yılanların cin olduklarına dair inancı doğru olmamalıdır.

c) Psikolojik, Sosyal ve Siyâsî Tesir.

Hadislerin değerlendirilmesinde Psikolojik, Sosyal ve Siyâsi bir takım tesirlerin göz önünde tutulması, araştırmacıları doğru sonuçlara götürecektir hususlardandır. Kısaca belirtmek gerekirse râvilerin psikolojik ve sosyal durumları, içinde buldukları bir takım siyasi şartlar rivâyet edilen metinlerin oluşumunda etkili olabilmektedir. Zeyd b. Amr b. Nufeyl'in putlara kurban kesme ve Allah'tan başkası adına kesilenlerden yeme konusunda Hz. Peygamber'i uyardığına dair rivâyetler bu konuda bir misâl olarak kaydedilebilir: "Zeyd b. Amr, yanında Ebu Süfyân b. el-Hâris olduğu halde bir sofradan yemek yemekte olan Nebî (sav)'e uğradı. İkisi, Zeyd'i yemeğe çağırdılar. Bunun üzerine Zeyd b. Amr: 'Ey kardeşimin oğlu, ben dikili taşlara kesilen şeylerden yemem' dedi. (Râvî), 'Peygamber (sav) bu gününden sonra, peygamber olarak gönderilinceye kadar dikili taşlar üzerine kesilen şeylerden yerken görülmedi' dedi."⁵⁷ Bu rivâyetin râvileri olan Saîd b. Zeyd (ra), Hişâm ve Nufeyl, hadiste söz konusu edilen Zeyd b. Amr'ın oğlu ve torunlarıdır. İnsanın yaratılışında kendi soyundan bir yakının sahip olduğu fazilet ve özellikleri abartmak, olduğundan fazla göstermek duygusu vardır. Arapların ataları ile övünme alışkanlıkları da buna eklenirse, Zeyd b. Amr'ın yakınları olan bu râviler de böyle bir hisse kapılarak, Zeyd'le övünmek, çevrelerine karşı onunla iftihar edebilmek için ölçüyü kaçırmak suretiyle ona Hz. Peygamber'den daha üstün bir mevki veren bu rivâyetleri nakletmiş olabilirler. Halbuki Hz. Peygamber kendisinin aşırı medhetmeye kalkışanları bile mennetmekteydi. Kendisinin Allah'ın kulu ve Resûlü olmasını dışında başka sözlerle övülmesinden hoşlanmadığını belirtmekteydi.⁵⁸

Bu konuda diğer bir örnek olarak daha önceki bölümde de kendisinden bahsedilen Temîm ed-Dârî'nin "Cessâse" hadisi kaydedilebilir.⁵⁹ Buna göre, Hz. Peygamber, Temîm ed-Dârî'den nakilde bulunmuş olmaktadır. Bunu sahih saymayan bazı araştırmacılar mevcuttur. Temîm ed-Dârî'nin müslüman olmadan önce, kardeşi Adî b. Beddâ ve ashabtan Büdeyl b. Mâriye (ra) ile beraber ticaret maksadıyla seyahata çıktıkları, yolda Büdeyl'in hastalanıp vefat ettiği, ancak vefatından önce yanındaki ticaret mallarının listesini yaparak eşyalarının arasına sakladığı, eşyalarını Temîm ve kardeşine emanet ederek, Mekke'deki vârislerine vermelerini istediği nakledilmektedir. Buna göre Temîm ed-Dârî, kendisine emanet edilen bu eşyaların arasından bazı kıymetli şeyleri çalarak, kalanını Büdeyl'in vârislerine vermişti. Vârisler, eşyaların arasındaki listeyi bularak, eksik olan bazı şeyler olduğunu gördüler. Durumu Temîm ile kardeşine sordularsa da onlar inkâr ettiler. Daha sonra da kayıp eşya arasında yer alan altın kakmalı gümüş bir bardağın Temîm ile kardeşi tarafından Mekke'de

satıldığı anlaşıldı. Durum Hz. Peygamber'e şikayet edildi. Hz. Peygamber de: "Ey Temîm, müslüman ol ki, Allah şirk halindeyken işlediğin günahlarını affetsin!" buyurdu. Temîm de müslüman oldu.⁶⁰ Hicrî doku-zuncu yılda bu yüz kızartıcı hadiseden sonra müslüman olan Temîm ed-Dârî'nin sarsılan psikolojik ve sosyal durumunun, Hz. Peygamber'in Deccâl hakkında ondan nakilde bulunduğu ileri sürülmesiyle düzeltilmeye çalışıldığı bazı araştırmacılar tarafından düşünülmektedir. Bundan başka Mevzût kitaplarında siyâsî maksatlarla uydurulmuş pek çok rivâyet bulmak mümkündür. Ancak burada da siyâsî maksatlarla uyduru-lup, Hz. Peygamber'e isnad edilmiş bu asılsız rivâyetlerin tasfiye edilme-sinde acaba hangi oranda başarıya ulaşılmıştır? sorusu karşımıza çıkmaktadır. Rastlanan bazı işaretler, az da olsa bu tür rivâyetlerin bazı ki-taplarımıza girmiş olduğuna dair bir fikrin uyanmasına yol açmaktadır. Ni-tekim eş-Şiblî'nin, Ahmed b. Hanbel'in Abdürrezzâk vasıtasıyla İbn Mes'ûd'dan (ra) naklettiğini söylediği, Hz. Peygamber'in cin gecesi Hz. Ali'den başkasını yerine halife olarak bırakmaya razı olmadığına" dair ri-vayet buna örnek olarak gösterilebilir.⁶¹ Ancak Ahmed b. Hanbel'in bu ri-vayetinde cin gecesinden bahsedilmekle beraber, Hz. Peygamber'in yerine Hz. Ali'yi halife bırakmaya razı olmasından söz edilmemektedir.⁶² Halife tayini ile ilgili kısım, bu hadisin metnine şii ravilerce sonradan eklenmiş olmalıdır. yine Abdullah b. Ömer (ra) tarafından Hz. Peygamber'den, "Şeytanın boynuzu" hakkında nakledilen bir hadis de Şia tarafından, Hz. Aişe'nin aleyhine kullanılmaya müsait görünmektedir. Buna göre, "Hz. Peygamber bir gün, hatib olarak ayağa kalktı ve hutbe esnasında eliyle Hz. Aişe'nin evi tarafını işaret ederek, üç defa: 'İşte bu fitne bu ta-raftadır, şeytanın boynuzunun doğacağı yerdedir' buyurdu.⁶³ Hadis bu haliyle kapalıdır ve istismar etmeye uygun gözükmektedir. Bu hadisi daha açık ve net bir şekilde Ahmed b. Hanbel yine İbn Ömer'den (ra) naklet-miştir: "Hz. Peygamber, Hz. Aişe'nin kapısını yanında ayaktaydı. Bu sırada doğu tarafına işaret ederek, 'Fitne işte burada, şeytanın boynu-zunun doğduğu yerdedir' buyurdu.⁶⁴

Yukardaki misallerden de anlaşılacağı gibi, siyasî çıkar peşinde koşanlar hadis kitaplarındaki metinlere, kendi uydurdıkları şeyleri ekle-mişler, bazan da kapalı ve kısa metinleri maksatları doğrultusunda saptırmışlardır. Bu açıdan hadis araştırmacılarının bu rivayetleri aslı kay-naklarından kontrol etmeleri en sağlıklı yol olmaktadır. Siyasî tesir konu-suna "Kâ'be'nin yeniden inşâsına" dair bazı rivayetler, de misal gösterilmektedir. Hişâm b. Urve b. Ez Zübeyr vasıtasıyla bu konuda Hz. Aişe şöyle demiştir: "Rasûlullah bana: 'Kavmin küfür devrine yakın

olmasaydı, muhakkak Kâ'be'yi yıkar ve onu Hz. İbrâhim 'in temeli üzerine kurardım. Çünkü Kureyş Kâ'be'yi inşa ettiği zaman biraz kısalttı, ben Kâ'be'ye bir de arkadan (kapı) açardım' buyurdu".⁶⁵

Daha sonraki dönemde Abdullah b. ez-Zübeyr, Hicâz'da halifeliğini ilan edince, bu hadisi delil olarak aldığını belirterek Kâ'be'yi yıkmış ve Hicr'dan bir kısmı da ilâve ederek, kâ'be'ye iki kapı açmış ve kendi inşasının Hz. İbrâhim'in temelleri üzerine yapıldığını ifade etmiştir.⁶⁶ Daha sonra Haccâc, Mekke'yi alıp Abdullah b.ez-Zübeyr'i ortadan kaldırınca, Emevi halifesi Abdümelik'in emriyle, Abdullah b. ez-Zübeyr'in Kâ'be'de yaptırdığı değişikliklere son vererek, onu Câhiliyye döneminde inşâ edildiği hale getirmiştir.⁶⁷ Halife Abdümelik, "İbn Zübeyr'in Kâ'be'nin yenilenmesi hakkında Hz. Aişe'den işittiğini söylediği hadisleri gerçekten ondan duymuş olduğumu sanmıyorum" demiştir.⁶⁸ O sırada orada bulunan Hâris b. Abdillâh ise, "Bu hadisi Hz. Aişe'den ben de işittim" diyerek Abdullah b. ez-Zübeyr'in naklini doğrulamıştır.⁶⁹ Abdümelik'in yukarıda kaydedilen sözünden hareket eden bazı araştırmacılar, Abdullah b. ez-Zübeyr'in bu konudaki icraatına meşruiyet kazandırmak için bu hadislerin ortaya atıldığını ileri sürmektedirler. Bu hadisleri nakleden raviler arasında Urve b. ez-Zübeyr ve Hişâm b. Urve'nin bulunması ve bunların Abdullah b. ez-Zübeyr'in kardeşi ve yeğeni olmaları,⁷⁰ bu görüş sahiplerinin fikirlerini desteklemek için öne sürdükleri hususlardandır. Bu kanaatte olanlar, Hz. Peygamber'in, Kureyş'in küfür dönemine yakın olmasından çekinmesinin söz konusu olmadığını, Mekke'yi zaten fethederek aldığını, böyle bir işin yapılmasının gerekli olması ve Hz. Peygamberin de yapmayı arzu etmesi halinde, bunu gerçekleştirememesi için herhangi bir korku ya da engelin söz konusu olmadığını belirtmişlerdir. Kâ'be'nin Hz. İbrahim'in temelleri üzerine inşa edilmesi durumunda Kureyşlilerin itiraz etmeyeceklerini, zaten Kâ'be'nin Hz. Peygamber devrindeki şeklini, O'nun (sav) gençliği döneminde aldığını, Haceru'l-Esved'in yerine konulması sırasında meydana gelen anlaşmazlığı da Hz. Peygamber'in çözdüğünü ilave etmişlerdir.⁷¹ Yine, Hz. İbrahim'in temelleri üzerindeki eski Kâ'be'yi yıkıp, paraları yetmediği için Hicr'ı dışarda bırakmak suretiyle biraz küçülterek inşâ eden Kureyşliler, olaya şahid olanları, inşaatta çalışanları daha hayatta bulunuyorken, Kâ'be'ye son şekli kendilerini verdiğini bilip duruyorken, onun Hz. İbrahim'in temelleri üzerine yeniden inşasına niçin karşı çıksınlar? şeklinde görüş bildirmektedirler. Nakledildiğine göre, Abdullâh b. Ömer'in, Kâ'be'nin yeniden inşasıyla ilgili bu hadislerin sıhhati konusunda tereddüdü olduğu anlaşılmaktadır.⁷² Hicrî 73 yılında, Abdullah b. ez-Zübeyr'in şehid edilmesi esnasında hayatta olan ashâbın,⁷³ Kâ'be'nin

Haccâc tarafından yıkılıp, yeniden Câhiliyye dönemindeki eski haline getirilmesine karşı çıkmamalarının sebeplerinden birisinin bu olduğu hatıra gelmektedir. Nitekim dana sonraki dönemlerde de Kâ'be'nin Abdullah b. ez-Zübeyr'in yaptığı şekle dönüştürülmemesi, günümüzde de Haccâc'ın yaptığı şekli üzere muhafazası, yukardaki görüş sahiplerini haklı gösteren hususlardandır. Abbasiler döneminde halife Hârûn b. er-Reşid'in Kâ'be'yi, Abdullah b. ez-Zübeyr'in yaptığı şekle dönüştürmek istediği, ancak İmam Malik'in, Kâ'be'nin siyasetçilerin oyuncağı haline geleceği gerekçesiyle kenrdisine mani olduğu da bilinmektedir. Bütün bir İslâm ümmetini, asırlardır Hz. Peygamber'in Kâ'be ile ilgili bir arzusunu çiğnemiş kabul etmekten çok, yukardaki rivâyetlerin tahlil edilmesini daha doğru olacağı açıktır. İslam'ın gelmesinden 1400 küsur yıl geçtikten sonra, Hz. Peygamber'in bu konudaki arzusunun gerçekleşmemesi için başka ne gibi bir engel olabilir?

Siyasi tesir konusunda verilecek misaller elbette bunlardan ibaret değildir. Ancak bu konuyu fazla uzatmayı uygun bulmuyoruz.

d) Yeni Şerh İhtiyacı

İlmin dev adımlarla geliştiği çağımızda, hadisleri daha iyi anlayıp, yorumlayabilmemiz, Hz. Peygamber'in emir ve tavsiyelerinden büyük ölçüde yararlanabilmemiz için yeni hadis şerhlerine ihtiyacımız olduğu bir gerçektir. Çağın ilmî seviyesine uygun tarzda Kur'an'ın yeni tefsirlerinin yapılması gerektiğini ifade ederken, Sünnet'i bunun dışında tutmanın isabetli olmadığı açıktır. Her devirde Kur'an'ı tefsir etmeye nasıl ihtiyaç varsa, yeni ilmi gelişmelerin ışığında hadisleri şerh etmeye de o derecede ihtiyaç vardır. Bunu kabullenmemenin ilmi, ilerlemeyi bir dönemde durdurmak, gelişmeyi dondurmak olduğu, sonuç itibariyle de yanlış olacağı ortadadır. Tıp, Fizik, Kimya vb. herhangi bir ilmi, bundan beş yada altı asır öncesinin verileriyle ortaya koymaya çalışmak, bunları en mükemmel ilmi hususlar kabul ederek, bu sahalardaki yeni ilmi gelişme ve sonuçları kabullenmemek, çağımızda benimsenebilecek bir tutum değildir. Bu, hadis sahasında da böyle olmalıdır. Hadis ise, kendisine, Allah'tan vahiy alan Hz. Peygamber'in söz, fiil ve takrirlerini konu olarak seçtiği için, elbette çağlar boyu değişmeyen evrensel değerleri ihtivâ edecektir. Ancak, Sünnet'in değişmez vasıflı bu evrensel mesajlarını dışında, hayatın bütün yönlerini kapsayan, çeşitli ilmi hususları içine alan bir tarafı da vardır. Bu açıdan hadislerin şerh ve yorumlarını çağın ilmi gelişmeleri ışığında dönem dönem yeniden yapılması gereklidir.

Kaydetmek gerekirse, bugün araştırmacılarımızın en çok başvurdukları hadis şerhleri bundan 5-6 asır öncesine aittir. Bunların, müelliflerinin içinde yaşadıkları çağın sosyal, siyasi, psikolojik tesirleri yansıtacağı, dönemlerinin ilmi kanaatlerini aksettireceği bir hakikattir. Mesela el-Buhârî'nin el-Câmiu's-Sahîh'i üzerine şerh yazanlardan İbn Hacer el-Askalânî'nin vefatı 852/1448, Muhammed b. Yusuf el-Kirmânî'nin vefatı 785/1348, Bedrüddin el-Aynî'nin vefatı 855/1451'dir. Ebu'l-Abbâs el-Kasallânî ise, 923/1517'de vefat etmiştir. Müslim'in el-Câmiu's-Sahîh'ini şerheden Muhyiddîn en -Nevevi'nin vefatı 679/1277, en-Nesâî ve İbn Mâce'nin Sünen'leri üzerine şerh çalışması yapan Celâllüddin es-Suyûtî'nin vefatı ise 911/1505'dir Kısacası bu müelliflerimiz 7, 8, 9 ve 10. asırca yaşamış âlimlerdir.

Hadislerin şerh ve yorumlarının bu âlimlerin çalışmalarıyla sona erdiğini ileri sürmek, ilmi 7-8 asır öncesinden itibaren durdurmak demektir ki bunun yanlışlığı, bazan manası kapalı ve mübhem olan hadislerin yorumları için bu eserlere bakıldığında ortaya çıkmakta, çağları itibarıyla büyük bir ihtiyacı karşılamak gayesiyle yazılmış olan bu eserler bazan yetersiz kalmaktadırlar. Hz. Peygamber'in cinlerler ilgili olarak bildirdiği bazı hususlar bu konuda çarpıcı bir örnektir: Hz. Peygamber, bazı hastalıklara cinlerin sebep olduğunu bildirmiş,⁷⁴ ve çağımızdaki ilmi gelişmelerin ışığında, Hz. Peygamber'incin lafzıyla "mikroplar" kastedtiği anlaşılmıştır.⁷⁵ Ancak, mikroplar keşfedilmeden önce, hadislerde "Cin" lafzıyla, bildiğimiz cinlerin kastedildiğinin zannedildiği hususu herhalde yanlış bir fikir değildir. Tıp tarihçileri de vaktiyle hastalıklara cin ve şeytanların sebep olduğuna inanıldığını dile getirmektedirler. Yine bazı hadislerinde Hz. Peygamber, kemik ve tezekle taharetlenmeyi yasaklamış ve sebebi sorulduğunda, bunların cinlerin azığı olduğunu söylemiştir.⁷⁶ Günümüzde, Hz. Peygamber'in tahâret konusundaki bu yasağının kemik ve tezekte mikrop ürediğinden, bu sebeple bunların sağlığa zararlı olduğundan dolayı olduğu anlaşılmaktadır. Ancak bu hadisleri şerheden bazı âlimlerimiz, kemikle tezeğin cinlerin ve hayvanlarının azığı olduğunu, bunların iyi temizlemediğini bu yasağa gerekçe gösterirken, çağlarının ilmi seviyesi müsait olmadığı için, cinlerle mikropların kastedilmiş olabileceğine dair bir ifade kullanmamışlardır.⁷⁷ Daha sonra gelen âlimlerimiz de bu konuda önceki alimlerimizin görüşünü aynen aktarmışlar ve kendileri bu konuda kafa yormamışlardır. Onlar da kemik ve tezeğin cinlerin azığı olduğunu kaydetmekle yetinmişlerdir.⁷⁸ Bir kısım âlimlerimiz de, cinlerin olan karısına nafaka olarak kemik ve tezek getirme mecburiyetinde olup olmadığını tartışmışlardır. Nitekim eş-Şibli bun-

lardandır.⁷⁹

Sonuç olarak, ilmi gelişmelerin son derece hızlı olduğu, atom, uzay, bilgisayar çağlarının içiçe girdiği, ulaşım, haberleşme araç ve gereçlerinin sürat ve artış kazandığı, ilmi seviyenin yükseldiği, okuyulanların çoğaldığı asrımızda, hadisleri anlamada, çağımıza uygun şerh ve yorumların yapılmasının son derece zaruri bir ihtiyaç olduğu ortadadır. Aksi takdirde yeni nesilleri, niyet ve maksatları gayet iyi bilinen oryantalistlerin eline terketmiş olacağımız endişesini taşımaktayız.

e) Hadisin Geleceği İle ilgili Bazı Düşünceler.

1. Hadis Öğretimi.

Hadis kültürüyle ilgili bilgiler verilirken, öğrencilerimizin şartlandırılmamasına dikkat edilmeli, öğrenci, sahayla ilgili yeni ilmi sonuçları kabule hazır bir ruh hali, ilim iştiağı içinde olmalıdır. Öğrencilere öğretilen sahayla ilgili bilgiler haddizâtında çoğunlukla kesinliği kati olmayan hususlardır. Bunların bir ya da bir grup âlimin tercihe şayan görüşleri olup, bu konuda bunlara aykırı ilmi kanaatlerin de mevcut olduğu aktarılarak öğrencinin şartlanması önlenmelidir. İmam-Hatip Lisesi'nde veya dışarda bir görüşü mutlak doğru olarak belleyip şartlanan gençlerimiz, Fakülte sıralarına geldiklerinde hocalarından duydukları yeni şeyler karşısında buhrana girecek durumlara geldiklerini ifade etmektedirler.

2. Yeni Hadis Şerhleri Hazırlanması

Yukarda da kaydettiğimiz gibi, her sahadan ilim adamlarının katılacağı ilmî heyetler kurularak hadisler yorumlanmalı, çağımızın ilmi gelişmeleri ışığında yeniden şerhedilmelidir. Bu konuda, din ilimleri sahadalarında görülen bir eksiklik giderilmeli, ekip çalışmalarına yönelinmelidir. Çünkü bir insanın enerjisi ve ömrü, karşılaştığımız problemler ve toplumun ihtiyaçları karşısında hakikaten kısadır. Bu hususta Diyânet İşleri Başkanlığımızın, Türkiye Diyanet Vakfı'nın ve gönüllü kuruluşların maddi desteği mutlaka temin edilmelidir.

3. Pratik Değeri Haiz Hadis Kitaplarının Te'lifi.

Günümüzde, müslümanların bir kitaptan bir hadisi okuyup, rahatça amel edebilmeleri, günlük hayatlarını buna göre tanzim edebilmeleri söz konusu değil gibi görünüyor. Hadislerin, nâsih-mensûh, sahîh-zayıf,

karişik bir halde kitaplarda mevcut olması, hadis kitaplarında bulunan hadisler halkın mensup olduğu mezhebin görüş ve delilinin farklı olabilmesi, âlimlerimiz, halkı, doğrudan hadislerle amel edemeyecekleri, fıkıh kitaplarına baş vurmaları gerektiği şeklinde uyardırmaya sevk etmiştir. Bu duruma, halkın mensup olduğu mezhebin görüşünü yansıtan hadisler bir araya getirilip, konularına göre tasnif edilerek, bunların çağın ilmi durumuna göre açıklamalarının yapılması gerektiği açıktır. İlmî heyetler kurularak böyle bir eser meydana getirilmeli, Hanefî, Şâfiî, Mâlikî, Hanbelî, Mâtüridî, Eş'arî, hangi amelî ya da itikadi mezhebin delili ise o hadisler bir araya toplanmalı, mensûhler çıkarılmalı ihtilâflı hadislerden hangisi tercih edilmişse o hadis esere alınmalı, bunların açıklamalarına da yer vermeli dir. Böylece insanımız, Hanefî, Şâfiî hangi mezhebe mensup olursa olsun, elinde mevcut bir kitaptan okuduğu hadisle korkmadan, çekinmeden amel edebilme, Hz. Peygamber'den nakledilen bir sözü hemen uygulayabilme zevkine erişmelidir. Böylece Sünnet kültürü yaygınlaştırılmalı, yaşayan Sünnet bilinci yerleştirilmeli, ilmî seviyesi yetersiz halkımızın, ancak sahanın uzmanlarının faydalanabilecekleri eserlerin çoğu ticaret maksadıyla yapılmış yanlışlarla dolu tercümelemelerine rağbet etmemeleri sağlanmalıdır. Halkımızı ihtilâflardan, ilmî seviyesinin yetmeyeceği tartışmalardan korumak isteyen alimlerimizi ve Diyanet İşleri Başkanlığımızın bu konuyu gerçekleştirmek üzere faaliyette bulunacaklarını ümit etmekteyiz.

DİPNOTLAR

- 1- M. J. Kister, *Studies in Jâhiliyya and Early Islam*, London 1980.
- 2- Buhârî, *Zebâih*, 15.
- 3- Buhârî, *Menâkıbu'l-Ensâr*, 24.
- 4- Aynî, *Umdetü'l-Kârî*, Beyrut, tarihsiz, XVI, 285-286.
- 5- Kister, a.g.e, s. 286 vd.
- 6- Arsel, *Şeriat ve Kadın*, 3. Baskı, İst. 1986.
- 7- Turan Dursun, *Tabu Can Çekişiyor*, Din Bu, 6. Baskı, İst. 1991.
- 8- Dursun, a.g.e., II, 266-268.
- 9- Ebû Dâvud, *Tıb*, 18/3887, Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, VI, 286.

- 10- Buhârî, Megazî, 38; Ebû Dâvud, Tıb, 19/3894.
- 11- Buhârî, Cihâd, 102; Müslim, Fedâila's-Sahâbe, 34.
- 12- Buhârî, Megazî, 41; Tıb, 55; Müslim, Selâm, 61-63; Ebû Dâvud, Tıb, 19/3897; A. b. Hanbel, Müsned, V, 271; İ. Esîr, Üsdü'l-Gâbe, (1970), VIII, 163; İbn Hacer, el-İsâbe, Beyrut, VIII, 121.
- 13- Buhârî, Megazî, 30; Müslim, Salât, 74-75; ihâd, 67-68; Ebû Dâvud, Tıb, 7/3866; İbn Mâce, Tıb 24/3494.
- 14- İbnü'l-Esîr, Üsdü'l-Gâbe, II, 472.
- 15- T. Dursun, a.g.e., II, 270-271.
- 16- İbn Mâce, Tıb, 46/3549; A. B. Hanbel, Müsned, IV, 1 70-171; Dârimî, Mukaddime, 4; eş-Şiblî, Ahkâmü'l-Cân, Beyrut 1405, s.151.
- 17- 33. Ahzâb, 21.
- 18- Buhârî, Enbiyâ, 1, 25; Müslim, Rada', 19/64-65, A. b. Hanbel, Müsned II, 304, 315, 349.
- 19- Arsel, a.g.e., s. 79.
- 20- Tekvin, 3/1-17.
- 21- Buhârî, Enbiyâ, 1; Nikâh 79-80; Müslim, Rada', 61-62; Tirmizî, Talâk, 12/1188.
- 22- İbn Mâce, Tahâret, 77/525.
- 23- Tekvin, 2/21-22.
- 24- Buhârî, Büyû 100; Hibe 28, 36; Enbiyâ 8; Nikâh 12; Müslim, Fedâil, 154; Ebû Dâvud, Talâk, 16; Tirmizî, Tefsîru Sûre 22/3166.
- 25- T. Dursun, a.g.e., II, 235-236.
- 26- Tekvin, 12/11 vd.
- 27- Müslim, Cennet 10/26 (2839); A. b. Hanbel, Müsned, II, 261.
- 28- Buhârî, Menâkıbu'l- Ensâr, 42; Eşribe 12; Tevhîd, 37; B. Halk 6; Müslim, İmân, 264; Nesâî, Salât, 1.
- 29- Tekvin, 2/8-14.

30- 2. Bakara, 36,38; 7. A'râf, 24; 20. Tâhâ, 123. .

31- M. Enverşâh el-Keşmîrî, et-Tasrih Bimâ Tevâtere fi Nüzûli'l-Mesîh, Haleb, s. 56 vd.

32- el - Keşmîrî, a.g.e., 91-270.

33- Buhârî, Mezâlim, 31, Büyû 102, Enbiyâ 49; Müslim, İmân 242-243; Tirmizî, Fiten 54/2233; Ebû Dâvud, Melâhum 14/4321, 4324; İbn Mâce, Fiten 33/4075, 4077, 4078, 4081.

34- M. Ebû Reyve, Advâu Ale's-Sünneti'l-Muhammediyye, 3. baskı, Kâhire s. 191-192.

35- 3. Âl-i İmrân, 55; 4. Nisâ, 156-159; 5. Mâide, 117.

36- Fiğlalı, Kadıyânîlik, İzmir 1986, s. 8-9.

37- M. Şeltut, Ref'u İsâ Terc: E. Ruhi Fiğlalı, (İsâ'nın Raf'i), AÜİFD, Ank. 1978, XXIII, 319-324.

38- Buhârî, B. Halk, 11; Müslim, Fedâil, 146; A. b. Hanbel, Müsned, II, 233, 274-275, 288, 292, 319, 523.

39- Müslim, Fedâil, 146.

40- Ebû Reyve, a.g.e., s. 185-189.

41- Müslim, Fiten 119-122; İbn Hacer, el-İsâbe, (Kalküta 1853'ten ofset), I, 191.

42- Müslim, Fiten 119.

43- Ebû Reyve, a.g.e., s. 182-185.

44- Cessâs, Ahkâmü'l- Kur'ân, I, 53; Miras, Sahih-i Buhârî Muh. Tecrid-i Sarih Terc., 8, 228.

45- Abdülkadir İnan, Tarihte ve Bugün Şamanizm, Ank. 1972, s. 83; İ. Kafesoğlu, Eski Türk Dini, Ank. 1980, s.31; M. Eröz, Türkiye'de Alevilik-Bektaşılık, İst. 1977, s.398.

46- Ebû Dâvud, Tıb, 24/3915.

47- Buhârî, Tıb, 19, 25, 45, 53; Müslim, Selâm, 101-103, 106, 114.

48- Müslim, İmâret, 121; Tirmizî, Tefsir 3/19 (3011); İbn Mâce, Cihâd 16/2801, Cenâiz 4/1449; A.b. Hanbel, Müsned, VI, 386.

- 49- 95. **Tîn**, 4.
- 50- 2. **Bakara**, 30.
- 51- **Müslim**, Selâm 107-109; A. b. Hanbel, **Müsned**, III, 312, 382.
- 52- **Tirmizî**, Sevâbü'l- Kur'ân, 3/2880.
- 53- **Buhârî**, B. Halk II, Vekâlet 10.
- 54- el-Âlûsî, **Bülûğu'l-Ereb**, Beyrut, II, 358.
- 55- Demîrî, **Hayâtü'l-Hayavân**, 2. baskı, Kum, I, 288-289, 416.
- 56- İbn Manzûr, **Lisânü'l-Arab**, XIII, 97; İbnü'l-Esîr, en-Nihâye, Beyrut, I, 308.
- 57- A. b. Hanbel, **Müsned**, I, 189-190; İbn Abdilber, el-İstî'âb, Kahire 1960, II, 616-617.
- 58- A. b. Hanbel, a.g.e. III, 153, 249, IV, 25.
- 59- **Müslim**, Fiten, 19.
- 60- **Buârî**, Vesayâ, 35; **Ebû Dâvud**, Akdıye 19/3606; **Tirmizî**, Tefsir, 6/3060; Krş. Yazır, **Hak Dini**, II, 1829-1830; Miras, **Tecrid-i Sarih Terc. VIII**, 241-245; M. Sofuoğlu, **Sahih-i Müslim ve Terc. VIII**, 497-498 (68'nolu açıklama).
- 61- eş-Şiblî, a.g.e., s. 68-69.
- 62- A. b. Hanbel, **Müsned**, I, 449.
- 63- **Buhârî**, Hums, 4.
- 64- A. b. Hanbel, **Müsned**, II, 18.
- 65- **Müslim**, Hac, 398, 401; krş. **Buhârî**, İlim 48; Temennî 9; Hac 42; en-Neşâî, Menâsik 128; A. b. Hanbel, **Müsned**, VI, 102 176, 180.
- 66- **Müslim**, Hac 402.
- 67- **Müslim**, agy.
- 68- **Müslim**, Hac, 403-404.
- 69- **Müslim**, agy.
- 70- İbn Hacer, **Tehzîbü't**, **Tehzîb**, Beyrut 1412, IV, 117, VI, 34.

71- İbn Hişâm, es-Sîre, Kahire 1355, I, 204-210; Ezrâki, Kâbe ve Mekke rihi, Terc. Y. Vehbi Yavuz, İst. 1974, s. 158-159.

72- Nisâî, Menâsık, 125/2887; İ. Mâlik, el-Muvatta 33/104.

73- İbn Hacer, T. Tehzib, III 141.

74- A. b. Hanbel, Müsned, IV, 395.

75- Ayrıca bkz. Müslim, Eşribe 96; Tirmizî, Etime, 15/1812; E. Dâvud, ribe 22/3731-3732; A. b. Hanbel, Müsned, III, 301, 306, 319, 386; dürrezzâk Musannaf, XI, 32.

76- Krş. Müslim, Salât, 150; Tirmizî, Tesîr, 46/3258, Tahâret 14/18; Nesâî, hâret, 38/42.

77- Bkz. Kastallânî, İrşâdü's- Sârî, I, 422; Aynı, Umdetü'l-Kâri II, 299-1; Nevevî, el-Minhâc (Şahihu Müslim bi Şerhi'n-Nevevî), III, 157.

78- M. Tattâb es-Sübkî, el-Menhel (2. baskı, Mısır 1394) I, 137; Davu-ğlu, Sahih-i Müslim Terc ve Şerhi, II, 882; III, 226-227; Selâmet Yolları, I, 7; H. Hatiboğlu, Sünen-i İbn Mâce Terc. ve Şerhi, I, 501-502.

79- eş-Şiblî, Ahkâmü'l-Cân, s. 99.